Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

DAVLAT KORXONALARIDA AUDIT TIZIMI FAOLIYATI: MUAMMOLAR, TAHLIL VA TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Isabekova Mehrinoz
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Menejment” fakulteti
Korporativ boshqaruv yo’nalishi
KB_75 guruh talabasi
mehrinoz.isabekova@icloud.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23375316

Annotatsiya. Mazkur tezisda davlat korxonalarida audit tizimining moliyaviy intizomni mustahkamlash, davlat aktivlaridan oqilona foydalanish va korporativ boshqaruv samaradorligini oshirishdagi o‘rni tadqiq etilgan. Tadqiqotda ichki audit, tashqi audit hamda davlat moliyaviy nazoratining o‘zaro farqli vazifalari va bir-birini to‘ldiruvchi jihatlari yoritilgan. “Uzbekistan Airways” AJning ochiq e’lon qilingan moliyaviy hisobotlari va mustaqil auditor xulosasi asosida hujjatli tahlil amalga oshirilgan. Tahlil natijasida audit samaradorligini baholashda aniqlangan kamchiliklar soni bilan cheklanmasdan, tavsiyalarning bajarilishi, xavflarning kamayishi va boshqaruv qarorlarining sifatini ham hisobga olish zarurligi asoslangan. Davlat korxonalarida audit mustaqilligini kuchaytirish, xavfga yo‘naltirilgan tekshiruvlarni rivojlantirish va raqamli monitoring tizimini joriy etishga qaratilgan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: davlat korxonalari, audit, ichki audit, tashqi audit, davlat aktivlari, moliyaviy nazorat, audit xavfi, korporativ boshqaruv, raqamlashtirish.

Kirish

Davlat korxonalarida audit tizimining samarali tashkil etilishi davlat mulkining saqlanishi, moliyaviy resurslarning maqsadli sarflanishi va korporativ boshqaruvning shaffofligini ta’minlashning muhim shartlaridan biridir. Xususiy korxonalardan farqli ravishda, davlat ishtirokidagi korxonalar oldida nafaqat iqtisodiy natijalarga erishish, balki davlat va jamiyat manfaatlarini hisobga olish majburiyati ham mavjud. Shu sababli ularda audit faoliyati faqat moliyaviy hisobotlarni tekshirish bilan cheklanmasdan, boshqaruv qarorlari, xaridlar, investitsiyalar va ichki nazorat mexanizmlarining samaradorligini ham qamrab olishi lozim . Tadqiqotning dolzarbligi davlat korxonalarida audit natijalarini amaliy boshqaruv qarorlari bilan bog‘lash zarurati bilan belgilanadi. Audit xulosasi mavjud bo‘lishining o‘zi korxonadagi barcha operatsion va boshqaruv xavflari bartaraf etilganini anglatmaydi. Shu bois audit tizimini baholashda uning mustaqilligi, xavflarni oldindan aniqlash qobiliyati va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish natijalariga e’tibor qaratish zarur. Tadqiqotning maqsadi davlat korxonalarida audit tizimining amaldagi imkoniyatlari va muammolarini o‘rganish, “Uzbekistan Airways” AJning ochiq ma’lumotlari asosida tahlil qilish hamda audit samaradorligini oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, hujjatlarni o‘rganish va mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Axborot manbalari sifatida O‘zbekiston Respublikasining auditorlik faoliyatiga oid qonunchiligi, “Uzbekistan Airways” AJning ochiq moliyaviy

hisobotlari, mustaqil auditor xulosasi hamda 2021–2024-yillarda e'lon qilingan ilmiy tadqiqotlar tanlandi. Tadqiqotning metodik xususiyati shundan iboratki, korxonaning ochiq moliyaviy hisobotlari asosida tashqi auditning hujjatlarda aks etgan jihatlari baholandi. Korxonaning ichki audit rejalari va ichki tekshiruvlar natijalari to'liq ochiq bo'lmagani sababli, ichki audit faoliyatining amaldagi samaradorligi to'g'risida tasdiqlanmagan xulosa chiqarilmadi.

Davlat korxonalarida audit tizimini uchta o'zaro bog'liq yo'nalishda ko'rib chiqish maqsadga muvofiq: ichki audit, tashqi mustaqil audit va davlat moliyaviy nazorati. Ichki audit korxonaning xavflarni boshqarish, ichki nazorat va boshqaruv jarayonlarini baholashga xizmat qiladi. Tashqi audit moliyaviy hisobotlar belgilangan mezonlarga muvofiq tuzilganligi yuzasidan mustaqil fikr bildirishga qaratiladi. Davlat moliyaviy nazorati esa qonunchilik, davlat mablag'lari va davlat aktivlaridan foydalanish bilan bog'liq masalalarni tegishli vakolatlar doirasida tekshiradi.Ushbu mexanizmlarning birgalikda ishlashi muhim bo'lsa-da, ularning vakolatlarini aralashtirib yuborish audit natijalarining ishonchliligini pasaytirishi mumkin.Xususan, ichki auditorning bevosita tekshirilayotgan bo'linma rahbariga qaramligi, tavsiyalar ijrosining muntazam nazorat qilinmasligi va auditning faqat hujjatlarni rasmiy tekshirish bilan cheklanishi tizimning amaliy qiymatini kamaytiradi. Chebyshev ichki auditning ichki nazorat tizimi bilan o'zaro aloqasini tahlil qilib, auditni tashkil etishdagi kamchiliklar uning samaradorligiga ta'sir qilishini ko'rsatadi[1]. Timkin esa davlat boshqaruvi sektorida ichki audit sifatini baholash uchun standartlashtirilgan yondashuvlar muhimligini asoslaydi[2].

"Uzbekistan Airways" AJ misolida tahlil. Korxonaning rasmiy saytida 2021–2024-yillarga oid hisobotlar va moliyaviy ma'lumotlar e'lon qilingan. Bundan tashqari, 2024-yil uchun konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotga doir mustaqil auditor xulosasi mavjud bo'lib, unda KPMG Audit MChJ auditorlik tashkiloti ko'rsatilgan. Xulosaning sanasi 2025-yil 1-iyul hisoblanadi. Mazkur ma'lumotlar asosida korxona audit tizimining ochiq axborot muhiti uchta mezon bo'yicha ko'rib chiqildi: Birinchidan, hisobotlarning ochiqligi. Bir necha hisobot davriga oid ma'lumotlarning rasmiy saytda joylashtirilishi manfaatdor tomonlarga korxonaning moliyaviy holati va hisobotlaridagi o'zgarishlarni davrlar kesimida o'rganish imkonini beradi. Biroq axborotning mavjudligi uning to'liqligi, o'zaro taqqoslanuvchanligi va barcha foydalanuvchilar uchun tushunarliligini avtomatik ravishda kafolatlamaydi. Ikkinchidan, mustaqil auditorlik tekshiruvining mavjudligi. Tashqi auditorning moliyaviy hisobot yuzasidan fikr bildirishi korporativ hisobdorlikni mustahkamlovchi mexanizmdir. Shu bilan birga, tashqi auditor xulosasi ichki audit tizimining barcha jarayonlari samarali ishlayotganini yoki korxonada xato va qonunbuzarliklar umuman mavjud emasligini anglatmaydi. Uchinchidan, ochiq ma'lumotlarning tahliliy imkoniyati. E'lon qilingan hisobotlar tashqi kuzatuv va moliyaviy tahlil uchun asos yaratadi. Ammo ochiq manbalarning o'zi ichki audit tavsiyalari necha foiz bajarilgani, takroriy kamchiliklar qanchalik kamaygani yoki tekshiruvlar natijasida qancha iqtisodiy samara olinganini to'liq aniqlash imkonini bermaydi. Demak, korxona misolida asosiy tahliliy muammo auditning mavjudligini emas, uning natijalarini baholash uchun ochiq va o'lchanadigan ko'rsatkichlar zarurligini belgilashdan iborat. Mazkur yondashuv xalqaro tadqiqotlar bilan hamohangdir. Mukono va Dubihlela davlat korxonalarida ichki auditning nazorat, xavflarni baholash va korporativ boshqaruvni

[1]Чебышев И. И. Роль внутреннего аудита в функционировании эффективной системы внутреннего контроля предприятий //Вестник университета. — 2021. — № 4. — С. 130-137. DOI: https://doi.org/10.26425/1816-4277-2021-4-130-137

[2]Тимкин Т. Р. Перспективы оценки качества внутреннего аудита в секторе государственного управления |/ Аудиторские ведомости. — 2023. — № 4. — С. 142-148.DOI: https://doi.org/10.24412/1727-8058-2023-4-142-148

takomillashtirishdagi rolini ta’kidlaydi. Wu, Chen va Yan tadqiqotida esa davlat korxonalarida hisobdorlik mexanizmlarining kuchayishi audit sifati va ichki nazoratni yaxshilash bilan bog‘liqligi ko‘rsatilgan. Ushbu natijalar O‘zbekiston korxonalari uchun tayyor xulosa sifatida emas, balki mahalliy sharoitda tekshirish mumkin bo‘lgan ilmiy yondashuv sifatida qo‘llanishi lozim. Tahlil asosida davlat korxonalarida audit samaradorligini oshirish uchun quyidagi takliflar ishlab chiqildi: Ichki audit bo‘linmasining funksional mustaqilligini kuchaytirish, uning tekshiruv natijalarini kuzatuv kengashi yoki audit qo‘mitasiga muntazam taqdim etish. Audit rejasini faqat o‘tgan davrdagi kamchiliklarga emas, balki xaridlar, investitsiya loyihalari, pul oqimlari, axborot tizimlari va manfaatlar to‘qnashuvi bilan bog‘liq xavflarga asoslash. Har bir audit tavsiyasi bo‘yicha mas’ul shaxs, bajarish muddati, kutilayotgan natija va tasdiqlovchi dalillarni aks ettiradigan elektron monitoring tizimini joriy qilish. Audit samaradorligini aniqlangan kamchiliklar soni bilan emas, balki tavsiyalar ijrosi, takroriy kamchiliklarning kamayishi, nazoratdagi uzilishlarning bartaraf etilishi va resurslardan foydalanish natijalari bilan baholash. Ichki audit xulosalarining maxfiy bo‘lmagan qismini umumlashtirilgan shaklda e’lon qilish orqali korporativ hisobdorlikni rivojlantirish. Taklif etilayotgan yondashuvda auditning natijadorligi uchta savol orqali baholanadi: xavf o‘z vaqtida aniqlandimi, tavsiya amalda bajarildimi va bu jarayon korxona faoliyatining yaxshilanishiga olib keldimi? Bunday mezonlar auditni faqat nazorat vositasi sifatida emas, balki boshqaruv sifatini oshiruvchi mexanizm sifatida rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari davlat korxonalarida audit tizimining samaradorligi moliyaviy hisobotlarni mustaqil tekshirish bilan bir qatorda, ichki nazorat, xavflarni boshqarish va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish jarayonlariga ham bog‘liqligini ko‘rsatadi. “Uzbekistan Airways” AJning ochiq hisobotlari va mustaqil auditor xulosasi korporativ axborotning mavjudligini tasdiqlaydi, biroq ochiq manbalar ichki audit samaradorligini to‘liq o‘lchash uchun yetarli emas. Shu sababli davlat korxonalarida audit tavsiyalari ijrosini raqamli kuzatish, auditorlarning mustaqilligini mustahkamlash va natijalarni aniq ko‘rsatkichlar asosida baholash zarur. Muallifning asosiy taklifi audit samaradorligini aniqlangan kamchiliklar sonidan ko‘ra, ularning bartaraf etilishi va kelgusida takrorlanishining oldini olish natijalari orqali baholashdan iborat. Mazkur yondashuv davlat aktivlaridan oqilona foydalanish va korporativ boshqaruv shaffofligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi. "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonun. 2021-yil 25-fevral, O'RQ-677-son. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: https://lex.uz/s
2. "Uzbekistan Airways" AJ. 2021-yil moliyaviy hisobotlari. Korxonaning rasmiy hisobdorlik sahifasi: https://www.uzairways.com/uz/yillik- hisobotlar »
3. "Uzbekistan Airways" AJ. 2022-yil yillik hisoboti. Rasmiy hisobotlar sahifasi: https://.www.uzairways.com/uz/villik-hisobotlar
4. "Uzbekistan Airways" AJ. 2023-yil hisoboti va moliyaviy natijalari. Rasmiy veb-sayt:https:/|corp.uzairways.com/en/financial-results

5. "Uzbekistan Airways" AJ. 2024-yil konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisoboti va mustaqil auditor xulosasi. 2025-yil 1-iyuldagi auditor xulosasi. Rasmiy hujjat: https://corp.uzairways.com/sites/default/files/inline-files/cfs/cfs_en_24.pdf
6. Чебышев И. И. Роль внутреннего аудита в функционировании эффективной системы внутреннего контроля предприятий // Вестник университета. — 2021. — № 4. — С. 130-137. DOI: https://doi.org/10.26425/1816-4277-2021-4-130-137
7. Тимкин Т. Р. Перспективы оценки качества внутреннего аудита в секторе государственного управления |/ Аудиторские ведомости. — 2023. — № 4. — С. 142-148.DOI: https://doi.org/10.24412/1727-8058-2023-4-142-148
8. Юнусова Д. А. Организация внутреннего аудита в компании |/ Вестник Дагестанского государственного университета. Серия 3: Общественные науки. — 2021. — Т. 36, № 1. -С. 42-45. DOI: https://doi.org/10.21779/2500 1930-2021-36-1-42-45
9. Буракова А. В., Скрипник В. А.Бухгалтерский учет и внутренний аудит расчётов по посредническим операциям в нефтяных компаниях || KANT. 2021. Elektron ilmiy manba: https://cyberleninka.ru/>
10. The Institute of Internal Auditors. Global Internal Audit Standards. — 2024. Rasmiy manba: https://www.theiia.org/en/standards/2024-standards/global internal-auditstandards/ »
11. Mukono H., Dubihlela J. Internal audit effectiveness, role of internal audit function and performance of state-owned enterprises // Academy of Accounting and Financial Studies Journal. - 2022. — Vol. 26, Special Issue 2. - P. 1-16. https://www.abacademies.org/articles/ internal-audit-effectiveness-role-of-internal-audit-function-and-performance-of-stateowned-enterprises-13413.html
12. Wu Y., Chen W., Yan H. The accountability system for operation and investment and audit quality of state-owned enterprises |/ International Review of Financial Analysis. — 2024. - Vol. 96, Part B. Article 103680. DOI: https://doi.org/10.1016/j.irfa.2024.103680>